

Кременеччина у першій світовій війні

Написав Administrator
Вівторок, 27 грудня 2011, 11:43 -

Кременеччина напередодні першої світової війни

Напередодні першої світової війни Кременеччина входила до складу Російської імперії як повітова одиниця Волинської губернії. В регіональному відношенні Кременецький повіт охоплював теперішні території Кременецького, Шумського, Лановецького, частини Збаржського та Радивилівського районів.

До складу Кременецького повіту входили волості: Білокриницька, Борецька, Вишневецька, Дедеркальська, Шумська, Бережецька, Почаївська, Олексинецька, Заруденська, Борсуківська, Вишгородська, Радивилівська та Білозірська

Густота населення жителів повіту на 1912 рік – 83,3 чол. на кв. версту.

Чисельність жителів міста на 1913 рік – 22 770 (по станах: дворян – 1686, міщан – 20151, селян – 308, іноземних підданих – 39, інших – 254; за національністю: росіян – 6, українців – 11111, поляків – 2485, німців – 26, євреїв – 8964, чехів – 160, турків – 3, інших – 15.)

Військового стану на 1908 рік: регулярних військ в місті – 1842, у повіті – 2400 (42-й Якутський піхотний – Кременець, та 11-й Ризький драгунський полки - Білокриниця, Великі Бережці); іррегулярних в місті 70, у повіті – 800; відставних нижніх чинів у місті - 513, у повіті – 12504. Населення повіту на 1908 рік 228011 чоловік.

Військові дії в 1914-1915 роках

Кременеччина, як прикордонна територія Російської імперії, запах війни відчула ще до її офіційного початку. За кілька днів після убивства ерцгерцога Фердинанда (15(28) червня 1914 року), наслідника австрійського престолу, сербським терористом Гаврилом Принципом у Сараєво, архієпископом Волинським Євлогієм було прийнято рішення вивезти Ікону Матері Божої Почаївської із Лаври у зв'язку з тим, що Почаїв мав статус

Кременеччина у першій світовій війні

Написав Administrator

Вівторок, 27 грудня 2011, 11:43 -

прикордонного міста, і у випадку початку військових дій він міг опинитися в зоні окупації австро-угорців. Щоб заспокоїти монахів та прихожан, пустили чутку, що вона необхідна для жителів міста Житомир, навколо якого лютує епідемія холери. У Кременці ікону зустріли воїни Якутського полку, для яких у храмі Св. Інокентія Якутського(сьогодні Святої Покрови) було відправлено богослужіння. Ікону розмістили у Хрестовій церкві Житомира, а мощі преподобного Іова, які підвезли пізніше, – у міському соборі міста.

Забігаючи наперед, слід відмітити такий факт: на третій день війни, у Житомир, до архієпископа Волинського Євлогія, прибули монахи із Почаївської лаври за порадою як їм чинити у зв'язку із загрозою австрійської окупації. Присоромлені Євлогієм за малодушність, вони повернулися назад.[7]

Після Сараєвського убивства події розвивалися стрімко. Після відкинення Сербією ультиматуму Австро-Угорщини, остання розпочала військові дії. В цих умовах російський уряд 16(29) липня оголошує мобілізацію у прикордонних військових округах(зокрема Київському), а 17(30) липня загальну. Уряд Німеччини, не отримавши відповіді від російського уряду на вимогу припинити мобілізацію, 19липня(1 серпня) оголошує Росії війну. За Німеччиною оголосила Росії війну Австро-Угорщина. Розпочалася Велика війна, яка пізніше отримала назву перша світова.

Станом на 18 липня 1914р. чисельність нижніх чинів Кременецького гарнізону становила 1588 чоловік, з них 1261 чоловік у складі 42-го Якутського піхотного полку, етапна піврота при ньому, 210 чоловік – караульна команда при управлінні Кременецького повітового військового начальника та чотири в управлінні кременецького повітового військового начальника.[8]

Відповідно до плану мобілізації, 18 липня було сформовано 311-й Кременецький піхотний полк, як військова одиниця другої черги, який перебував у складі 78-ї піхотної дивізії XI корпусу. [12]

Територія Кременецького повіту поділялася в цей час на три призивні дільниці: 1-а – місто Кременець, Білокриницька, Борецька, Вишнівецька, Дедеркальська та Шумська волості; 2-а – Радивілівська, Бережецька, Почаївська, Олексинецька та Заруденська волості; 3-я – Борсуківська, Вишгородська, Вербівська, Ямпільська, Святенька та Білозірська волості. Сама мобілізація проходила із проблемами, так як населення повіту її намагалося уникнути, а в деяких випадках організовувало спротив.[18]

Станом на 19-20 липня 1914 р. було мобілізовано 2826 нижніх чинів: 723 до складу 42-го Якутського піхотного полку, 821 – 311-го кременецького піхотного полку, 529 – 11-го паркового артилерійського дивізіону у Рівне, 101 – 21-го саперного батальйону у Рівне, 9 – у вільнонайманій транспорт(Новоград-Волинськ), 3 – 10-у повітроплавальну роту(Бердичів), 12 – 8-му залізничну батарею(Київ), 8 – запасний понтонний батальйон, 11 – Чорноморський флотський екіпаж(Севастополь), 27 – Луцький місцевий лазарет, 62 – на інтендантські склади, 15 – 11-у кінно-артилерійську дивізію, 37 – 10-й запасний батальйон. У наступні дні мобілізовані відправлялися на збірні пункти, попередньо проходячи медкомісію у Кременці. При незначних порушеннях здоров'я призовники відправлялися у Кременецьку єврейську та земську лікарню, а при можливості комісування у житомирський лазарет на «испытание».

Крім регулярних військових частин на Кременеччині були сформовані ополченські військові підрозділи: 643-я піша військова дружина, 1-а, 2-а та 3-я ополченські роти, 106-а ополченська кінна рота.

Одночасно відбувалася і мобілізація коней для потреб 11-го Римського драгунського полку.[8]

Відповідно до розпорядження командуючого військами Київського військового округу від 18 липня(в подальшому подається за старим стилем) 1914 року Волинська губернія оголошена на військовому становищі.[20] До військових обов'язків було приділене місцеве населення: на виділених ділянках сторожувало з палками біля телеграфних стовпів. [27]

Слід відмітити, що полки другої черги зразу ж увійшли у бойові порядки лише в районі дислокації 3-ї армії, серед них Кременецький.[12]

З перших днів мобілізації на місцях XI армійський корпус виконував функцію прикриття. Він отримав наказ уникати будь-яких ворожих дій по відношенню до австрійців, допоки вони самі не оголосять про оголошення війни.[15]

Кременеччина у першій світовій війні

Написав Administrator

Вівторок, 27 грудня 2011, 11:43 -

Відповідно до плану ведення війни, затвердженого російським Генштабом у 1912 році, завданням XI корпусу був наступ з району дислокації на Львів. Але першими ініціативу в свої руки взяли австро-угорці: 30 липня 1914 року їх підрозділи увійшли в сусідні із Почаєвом села – Лосятин, Раславка, Лідихів і Будки та утримували їх певний період часу. З початком військових дій 3-я армія зайняла фронт на відрізьку Куликів – Миколаїв і 24 липня перейшла австро – російський кордон.[12]

Перша сутичка, яку мали військові частини російської армії, що стояли на Кременеччині, зокрема 42-й Якутський піхотний полк, описана в оповіданні С.Даушкова «З першого бою»: «Наша 11-та піхотна дивізія була заражена на перший вогонь, бо мусіла затримувати перші вдари австрійців. Тож не диво, що за яких 15 хвилин після wypowiedження війни, наш 42 Якутський полк, що стояв у Кремянці, швидко пішов під границю.

Ішли швидко, майже без відпочинку, з поспіхом, бо був наказ, що бодай пізнім вечером маємо мати на границі. Але заміри не вдалися. Правда, що ми вечером підійшли під Радивилів, але наші передні стежі донесли, що містечко вже зайняте австрійцями. Це була якась частина, що стояла поблизу границі, а тому вона скоріше могла вступити на чужу територію. Опору вони не мали майже ніякого, бо хоч спротив і робили «погранічніє роти», але мусіли уступити.

На який кільомер перед місточком нас зустріли густим вогнем австрійці, що вже вспіли окопатися в полі. Ми до сього зовсім не були приготовані, бо сказати по правді, таки не дописала наша розвідка. Але ми враз пішли в «разсипной строй» і відкрили шалену пальбу, котрою мабуть тільки ворога налякали. Австрійці були вже добре окопані, а ми тулилися до придорожніх ровів, борознів, тощо.

Стрілянина тривала з годину і від неї в нас полягли два салдати, а п'ять було ранених. Вістка про вбитих розсердила цілий полк, що складався переважно з самих москалів. Це завважив і полковий провід, бо зараз видав наказ про «наступленіє с перебежкой».

Прикриваючися густою стріляниною, перебігаючи салдати прямо рвалися до ворога. Коли ж оба ворожі табори відділяла вже не дуже велика віддаль, з криком «Ура!» ми кинулися в атаку...

Кременеччина у першій світовій війні

Написав Administrator

Вівторок, 27 грудня 2011, 11:43 -

Але до штикової розправи не дійшло. Зразу, як тільки ми кинулися в штики, частина австрійців дала «драла», а около тридцять «ворогів» миттю поставили в козли кріси і з криком «Пан! Я ваш!» підняли до гори руки.

Ми досягли здаючихся в полон, окружили їх, обтрусили... Розуміється, що при отім «трусінні» в деяких австріяків пропали годинники, а навіть і гроші. Полонених погнано назад, а ми, захочені першою вдачею і переконанням, що перед нами мала сила ворогів, рушили вперед.

Супротиву не було. Лише наші розвідчі стежі трошки мали перестрілок з австрійськими затримковими частинами і ми без перешкод вступили в Радивилів.

Нічого особливого ворог по собі тут не залишив. Не виконав він ніяких грабежів і тільки Мадяри повісили двох Жидів, котрі нібито робили якийсь спротив.

Ми зїли вечерю і вже біля 11-тої години вечером пішли під Бродию Але ноги відмовляли. Зрозуміло, що коли ми за пару годин пройшли яких 40 клм. І то «з полной викладкой», були до краю зморені. Тому зараз за Радивиловом ми спинилися і поставили стійки. Відпочивали яких три години.

Ледве сіріло і ми вже знову рушили. Коли ж уже почав перевагу брати день, ми були під Бродами.

І тут зав'язалася півгодинна перестрілка зі слабим австрійським військом, після котрої салдати з шаленим криком «Ура!» кинулися вперед і вскочили в місто.

Броди взяті! Салдати раділи. Чуже, вороже місто взяте, а значить воно належить до завойовників і це треба використати!... Російське «христолюбиве воїнство» кинулося на крамниці, склади, доми... Один гурт навіть розбив двері аптики. Салдати кинулися на полиці, відкривали різні баньки, нюхали ліки, брали на язик... Може тут і справді були вартісні річі, але хто може прочитати латину? В мить були розібрані глистогінні цукерки, мід, цукровий порошок. Все інше скидалося на одну купу, на долівку...

Кременеччина у першій світовій війні

Написав Administrator

Вівторок, 27 грудня 2011, 11:43 -

На вулиці також була метешня. Один салдат ніс на плечах ручну машину до шиття, а на запитання відповідав:

Жоне подарок з війни прінєсу!

Бідолаха мабуть думав, що війна скінчиться за два дні...

Не довго нам був такий бешкет. Рівночасно з трьох сторін нас почали обстрілювати. Це підійшла більша сила австрійського війська і ми почали відступати. Зупинилися аж за містом і трохи поховалися за півкопи, що ще стояли на полі, а трохи окопалися. Тепер то вже таки добре почали «гатити» артилерія і косили скорострілом. І в наступ іти була не сила і відступати неможливо... Салдати почали падати. Я бачив смерть того солдата, що ніс на плечах машину до шиття. З нею він не розлучався до самої смерти...

Коло полудня ми повеселішали. З Кременця надходив 11-тий драгунський Рижський полк, а з Дубна 41-ий Чугуївський і 43-ий Камчатський полки... Почалася перша російська офензива в Галичину...»[5]

Перші сутички, які склалися на користь росіян, відбулися в районі Радивилова, Підкаменя, Ст. Олексинця і Збаража.

Командуючий 3-ю армією, генерал Рузьський, який вирішив діяти одним лобовим ударом, відмовившись від флангових маневрів, звузив фронт із 120 верст до 75, чим спричинив розрив на стиках із сусідніми арміями. 13 серпня біля Золочева на Золотій Липі відбулася зустрічна битва між 3-ю російською та III-ю австро-угорською армією. У ході боїв вирішального другого дня, під час яких росіяни повністю розгромили австро-угорців, відзначився XI корпус, захопивши 2000 полонених та 16 гармат.

78-а піхотна дивізія, до складу якої входив 311-й Кременецький піхотний полк, будучи укомплектованим запасними гвардії, показала себе уже в першому бою під Красне у ході

наступу на Львів, одним ударом захопивши 25 гармат.[12]

Незважаючи на те, що військові дії відійшли на захід, Кременецький повіт уже жив війною: почали тягтися військові обози з армійським майном. У зв'язку із великою кількістю поранених уже у перші дні війни необхідно було надавати їм необхідну медичну допомогу. Лаврська лікарня була перетворена в перев'язочну, а монахи взяли на себе обов'язки санітарів.[7] Лазарет у Кременці взяв під свою опіку єпископ

Кременецький Діонісій(в подальшому, коли лінія фронту підійшла до околиць Кременця, Діонісій відмовився залишити місто, і його заслуги були оцінені російським військовим керівництвом – йому піднесли золоту панагію, оздоблену дорогоцінним камінням на георгіївській стрічці).[32]

15 серпня розпочалося переслідування ворога, в ході якого 20 серпня 3-я російська армія підійшла впритул до Львова, отримавши завдання вийти на Городокську позицію. В ході маршу XI російський корпус 23 серпня в районі Рави-Руської зіткнувся із трьома корпусами австро-угорців, в результаті якої розгорілася шестиденна битва. 29 серпня австро-угорці, будучи під загрозою повного оточення, вдалим маневром зуміли вийти із зони бойових дій та врятувати армію. Серед російського командування Південно-Західного фронту(генерал Іванов) нав'язливою була ідея швидкого захоплення великих та значних населених пунктів, хоча б на шкоду загальному розвитку військових дій. Таким чином 21 серпня 1914 року російські війська захопили Львів, але дали можливість австро-угорському командуванню впорядкувати свої війська та врятувати їх від розгрому. Так завершилася І-ша Галицька битва, яка завершилась окупацією Галичини російськими військами.
[12]

На честь цієї перемоги єпископ Кременецький Діонісій оголосив послання до своєї пастви, у якій закликав кременчан, на честь перемоги російської зброї поставити у місті на горі Черчі пам'ятника-каплицю.[32]

Починаючи з 6 вересня на 3-ю армію(командир генерал Р. Дмитрієв) було покладено завдання здобути фортецю у Перемишлі, де засіло три австрійські дивізії. Не зумівши взяти фортецю наскоком, російське командування створило Осадну армію, а на 3-ю було покладено завдання оборони Галичини вздовж Сяну. Значних втрат XI корпус зазнав 26 вересня в бою під Пржеворськом. Зумівши вистояти на своїх позиціях, в останніх числах

Кременеччина у першій світовій війні

Написав Administrator

Вівторок, 27 грудня 2011, 11:43 -

жовтня 3-я російська армія розпочала наступ, в ході якого досягла Дунайця.

12 листопада 3-я армія розпочала наступ на Краків, XI-й корпус форсував Рабу, відкинувши ворожі війська на краківські форти. 13 листопада відбувся повний погром IV австрійської армії, в ході якого XI-й корпус мав бій в Неполоміцькому лісі. Намір Дмитрієва взяти Краків з ходу було зупинено рішенням головнокомандуючого російської армії, натомість він отримав наказ відступати.

Наприкінці листопада XI корпус було переведено на карпатські перевали, де він особливо відзначився 27 листопада, взявши в полон 4000 полонених.

10 лютого 1915 року Верховна Ставка російської армії створила нову 9-у армію, яка розташовувалася на Дністрі та Задністрянщині на Буковинському військовому театрі, до складу якої було введено і XI-й корпус. В березні цей корпус втягнувся у важкі бої на карпатських перевалах.

Так проходив бойовий шлях військових частин російської армії, які розташовувалися напередодні війни на Кременеччині, а також наших земляків, які служили у цих полках у перший період Великої війни.

Після значного успіху російської армії у березні 1915 року – взяття украпленої фортеці Перемишль, російські війська зазнали катастрофічної поразки у квітні 1915 року в районі Горлиці(Карпати), та змушені були відступати на схід. У 1915 році німецьке командування основний удар спрямувало саме на Східний фронт проти Росії. Виразною стала технічна перевага німецьких військ та спланованість операцій німецького командування. Російські війська відступали по всій лінії фронту і зуміли зупинити австро-німецький наступ лише у серпні – вересні 1915 року. По українських землях лінія фронту пролягла по межі Луцьк – Дубно – Кременець – Тернопіль – Чернівці. Війна прийшла на кременецьку землю.[12]

При наближенні лінії фронту розпочалося копання окопів, до чого залучали місцеве населення. За роботу непогано платили та годували, тому на ці роботи йшли майже всі, хто мав здоров'я. На цих роботах використовували і біженців з Галичини.

Кременеччина у першій світовій війні

Написав Administrator

Вівторок, 27 грудня 2011, 11:43 -

Окопних робіт завершити не вдалося, відступ російських військ був дуже швидкий, і тому докопувалися солдати уже під артилерійським обстрілом австрійських гармат.[6]

Спорудженням фортифікаційних об'єктів на території краю в ці роки керував російський капітан Д. Карбишев, який деякий час квартирував у селі Лопушно(відомий старшому поколінню за подіями, пов'язаними із періодом другої світової війни, а саме: він був заллятий холодною водою у зимову пору, після відмови співпрацювати із німецькою владою) .[31]

В загальному лінія фронту проходила від Дубно, поблизу Кременця та Залісець до Нового Олексинця. На північних землях Кременеччини фронт проліг вздовж ріки Іква на лінії Куликів – Бережці – Королівський міст – Сапанів поза рільничу школу. Божа гора була захоплена німцями, де у них знаходився спостережний пункт. Почаєв опинився в зоні австро-угорських військ. Західна частина Кременця - «Дубенська рогатка» знаходилася у сфері бойових дій, тому населення в листопаді 1915 року було переселене в місто. Російська артилерія знаходилася на горі Гостра та на вулиці Дубенська. Спостережні пункти на горі Дівочій та католицькому кладовищі. Пункт протиповітряної оборони був на горі Бона.

На стику 8-ї та 11-ї російських армій(остання розташовувалася на території Кременеччини) VII та VI-корпуси мали ряд вдалих сутичок біля Нового Олексинця. У боях біля Нового Олексинця трофеї російської армії становили 148 офіцерів, 7500 нижніх чинів, 2 гармати та 35 кулеметів.[13]

Журнал «Родина» №38 за 1915р. який видавався у Петрограді писав про один із епізодів цього бою «Ведучи наступ на південь від Кременця, ми провели атаки на села Березівка – Ростоки. Противник, незважаючи на наш потужний кулеметний та артилерійський вогонь, досягнув наших окопів та кинувся на нас. В результаті рукопашного бою ворог був відбитий. Перейшовши у контратаку та охопивши противника з флангів, наші війська зім'яли його та на його плечах увірвалися у ворожі окопи. Не витримавши стрімкого удару, частина австрійців втекли, решта здалися або ж були убиті. Число полонених перевищило 600 чоловік. 9 вересня в районі села Дверець нами захоплено 2 офіцери та 100 нижніх чинів. На протязі 10 вересня ворог здійснив зі сторони Почаєва кілька контратак, причому трохи потіснивши наші війська. На наступний день він здійснив кілька атак біля Нового Олексинця, але енергійним ударом був відбитий, причому було взято в полон більше 3000 чоловік та 4 кулемети.»[24]

Кременеччина у першій світовій війні

Написав Administrator

Вівторок, 27 грудня 2011, 11:43 -

Запеклі бої точилися і в околицях Кременця: «... На лівому березі Ікви нами вчора після рукопашного бою була захоплено село Сапанів, північно-західніше Кременця. Було взято в полон три офіцери та 256 нижніх чинів та захоплено два бомбомети. Контратака противника була відбита.»(зведення російського командування від 22 вересня). «...Неодноразові спроби противника повернути село Сапанів, ... кожного разу відбивалися вогнем. В боях на фронті Ростоки – Готово(?) (район Нового Олексинця) наші війська захопили в різних місцях в полон 36 офіцерів, 1 175 нижніх чинів, два бомбомети та вісім кулеметів. .»(зведення російського командування від 26 вересня).[9]

20-22 жовтня 11-а російська армія, підсилена XVII-м та VII-м корпусами, вела успішні дії на Нижній Стрипі та біля Борканівського лісу. Станом на жовтень 1915 року до складу 11-ї російської армії(генерал Сахаров) входили VI, VII, (стояв на півночі Кременеччини по лінії Колки – Попівці), XVIII-й корпуси.

[13]

XVII-му російському корпусу протистояв 18 військовий корпус австро-угорської армії, зокрема в районі Великих Бережець розташовувалася 31-а піхотна дивізія у складі полкі в піхоти №32, 68(61 піхотна бригада) і 69, а також з боснійсько - герцоговинського піхотного полку №43(62 піхотна бригада). Три перших полки комплектувалися в Угорщині, четвертий у Боснії. Піхотні частини були доповнені двома ескадронами гусарського полку №48.

[16]

Наприкінці 1915 року лінія фронту стабілізувалась, противники перейшли до позиційної війни, надаючи вирішального значення укріпленню своїх позицій.

Біженці

Відступаючи, російське командування вдалося до тактики випаленої землі. Російські війська палили все, що зустрічали: збіжжя на пні та в копах, хати, інтендантські склади, села(серед них Сапанів, Турію, Миньківці).

[6]

Уже на початку літа 1915 року по Кременеччині потягнулися валки біженців-галичан. Це

був вислід тієї політики, яку проводив російський уряд на теренах Галичини в період окупації 1914-1915 років. Яскраво виражена вона на прикладі наших сусідів – жителів Бродівщини, зокрема Підкаменя. В релігійному відношенні росіяни розпочали насильницьке насадження православ'я, що показувалося як повернення уніатів до батьківської, православної віри. Але як зазначає сам «куратор» цієї політики на території Галицько-Буковинського генерал-губернаторства архієпископ Волинський Євлогій, цим питанням займалися люди, далекі від розуміння проблеми, серед місцевих переходом до православ'я займалися люди малоавторитетні, які спиралися, перш за все, на міліарну силу Росії. За короткий період часу на православ'я таким чином «перейшла» значна частина парафій греко-католицької церкви, і тому, з наступом австро-німецьких військ навесні – влітку 1915 року ці галичани, у своїй більшості селяни, побоюючись репресій зі сторони австрійської влади та, спокусившись на обіцянки росіян, рушили в межі Російської імперії.

«Людей виганяли у біженці. Валки останніх день і ніч котилися на північний схід. По лісах, на придорожніх полонинах, ночами горіли вогні, це заночувували люди. Вихідці з Галичини підготовлювалися по наших селах, а деякі жінки і поприставали жити у самотніх чоловіків.

Зразу біженці їхали помаленьку, тихенько, в одному селі простоювали по кілька днів, а далі їх почали гонити, стражники, козаки валили оті буди, що їх побудували втікачі нехотячи їхати далі. Козаки не тільки гонили, а навіть і били нагайками тих, що не хотіли їхати у далеку дорогу.»[27]

На Кременеччині, у зв'язку із наближенням фронту, галичан-біженців не оселяли, переправляючи їх у глиб українських земель.

Влітку 1915 почали виселяти населення і з сіл Кременецького повіту. Так з наближенням фронту все населення села Білокриниця були переселені в Таврійську губернію, села Попівці та Підлісці у Катеринославську. Західна частина повіту була виселена майже повністю. Валки селян зі всією живністю повільно рухалися в північно-східному напрямку, зазнаючи по дорозі пограбування домашньої худоби зі сторони російських солдат. Значна частина місцевих біженців, не маючи бажання далеко відходити від свого села, залишилася у Шумських лісах. Створивши великі табори, вони почали налагоджувати таке-сяке мирне життя.

«До того як фронт стабілізувався по р. Іква, про біженців немов би забули, ніхто їх не зачіпав, і кожний рятувався як міг ... допоки австрійці наступали, а населення утікало була повна «свобода». Можна було усе нищити, рубати, пасти, аби тільки не лишалося «ворогові». Коли ж лінія фронту стала на місті й була надія, що «австріяка» поженуть, раптово усе змінилося: відразу віднайшлися власники полів, лісів які намагалися «поставити право на кант». Люди-біженці тепер не хотіли їхати вглиб Росії і намагалися повертати назад, навіть під самий фронт.» Відтепер місцева влада, для того, щоб зігнати з місць місцевих біженців, почала застосовувати насильство.

«Усі біженці були зареєстровані і отримували «пособіє». Моя мати ходила на «пітательний пункт» в Антонівці, звідки приносила велику чорну хлібину, цукор, крупи. По скільки і наскільки давали – не знаю, но того нам хватало, а на тому «пітательному пункті» завжди можна було отримати миску юшки, навіть з м'ясом, а чай був постійно, в день і вночі, бо величезні «самовари» грілися без зупинку, лише кварта на чай були на ланцюжках приковані до стіни... Оті «пункти» тяглися до самого Києва. Одним словом, біженці були добре забезпечені усім необхідним, навіть видавалася грошова допомога, а для дітей – молоко.»

Зі стабілізацією лінії фронту біженці-кременчани почали помалу повертатися навіть до тих сіл, які безпосередньо стояли в зоні військових дій. Напередодні наступальних операцій їх виселяли, але вони знову поверталися назад.[27]

Зазнала евакуації і Свято-Успенська Почаївська Лавра. Напередодні приходу австро-німецьких військ з монастиря вивезли дзвони, остереігаючись, що вони підуть на переплавку.

«Монахи привезли із Шепетівки, з цукрового заводу, домкрати, відв'язали головний дзвін(важив близько 900 пудів – прим. авт.) від балок, а перекриття дзвіниці проломили – зробили немовби колодязь – і на домкратах стали спускати на дві товстих дубових колоди. До нижнього поверху дзвін дійшов добре, а тут обірвався: він впав на колоди, розрізав їх як хліб, і ввійшов трохи в землю. Нічого, підняли. Дивовижну винахідливість проявили монахи! З іншими дзвонами було легше. Обклали дзвіницю при основі подушкою з гілля, соломи, м'якої землі, укріпили кінці двох рельс на її вершині – і по рельсам скочували дзвони на подушку; вони пригали на неї, як м'ячики: ні один не тріснув(у одного лиш вушко надшкодилося).

Кременеччина у першій світовій війні

Написав Administrator

Вівторок, 27 грудня 2011, 11:43 -

Тепер треба було везти дзвони у Кременець. Спорудили особливі великі колеса з розпарених гнутих колод, впрягли з двадцять – тридцять коней і повезли.»

Переважна частина монахів залишила приміщення Лаври і розселилася по інших монастирях. Залишилося тридцять чоловік, які вирішили розділити труднощі окупації із почаївчанами.

Після захоплення Лаври австрійцями, ерцгерцогом Австро – Угорщини було видано наказ про виселення всіх монахів в угорських табір для військовополонених. Залишився лише 80-літній архимандрит Миколай, який влігся в келії і не давав себе вивести. За сприяння австрійського військового лікаря він залишився, і відправляв релігійні треби місцевого населення. В кінці - кінців цією ситуацією були задоволені і австрійці, так як завдяки цьому вдалося залагодити релігійне невдоволення православного населення.[7]

Зазнало репресій і німецьке населення, яке проживало на території Волині. Відповідно до закону Ради Міністрів Російської імперії від 2 лютого 1915 року німці – громадяни Росії втрачали право на своє землеволодіння в межах 150-ти верст вздовж кордону з Німеччиною та Австро-Угорщиною та підлягали переселенню у центральні та східні регіони імперії. Виселення розпочалося з 26 липня 1915 року і тривало до вересня. У німецьких колоністів забиралися продукти, а в їх будинках заселяли біженців-галичан. Попередньо у червні з числа німців були взяті заручники у співвідношенні один з тисячі з числа учителів, багатих впливових осіб, сільських старостів та пасторів, які ув'язнювалися у повітових в'язницях. Значного розвитку досягло хабарництво: за певну суму грошей на користь впливового чиновника можна було самостійно вибрати місце свого майбутнього проживання. Кременецький повіт ця політика торкнулася слабо, так як представників німецької національності у нашому краю проживало одиниці.[2]

З новою силою розгорілася антисемітська істерія. Нових обертів вона почала набувати після тимчасової відміни у серпні 1915 року закону про «смугу осілості» єврейського населення в межах Російської імперії у зв'язку із надзвичайними обставинами. Шовіністичні російські кола це розцінили як наступ «світового єврейства» проти «оплоту православ'я» - Росії. Рупором цих поглядів був «Почаївський листок», який у новому указі вбачав посилення єврейського засилля у країні.[21]

Сапанівський прорив

Майже дев'ять місяців лінія фронту на території Кременеччини пролягала по ріці Іква. За цей період часу ворожі сторони значно украпили свої позиції, що робило вкрай важким проведення масштабних наступальних операцій. Особливо потужними були австрійські укріплення.

Австрійські укріплення складалася з двох-чотирьох укріплених смуг, віддалених одна від одної на 5-10 км. Кожна смуга мала глибину до 1-2 км і складалася з 2-3 ліній окопів і вузлів. Найсильніше була украплена перша смуга, яка включала сильні вузли опору як основні позиції, від яких йшли відсіки і широка система добре пристосованих до оборони ходів сполучення.

Між вузлами влаштовувалися суцільні лінії окопів, слабкіше обладнані ніж у вузлах. Проміжки між вузлами обстрілювалися артилерійським вогнем. Окопи були повно профільні з траверсами.

Через 80-100 м влаштовані залізобетонні башточки для кулеметів і піхотних та артилерійських спостерігачів.

Перша смуга позицій прикривалася 2-3 смугами дротяних загород по 5-8 рядів колів і рогатками, зв'язаними між собою. Попереду них були закладені фугаси. Через деякі дротяні загородження пропускався електричний струм.

Було багато сховищ з перекриттям до 2-2,5 м з розрахунку два на роту, і сховищ за типом лисячих нір – на взвод.[1]

Один із очевидців австрійських укріплень в районі Сапанова пізніше так описував бункери: «Глибина – не менше 5 метрів,... Доволі просторі, на причілку стіл, на боках нари. Стіни оббиті килимами, палатками, а до того ще й електричне освітлення! В декотрих була і своя криниця... А де був офіцер, то коло схоронила був квітничок...»[27]

Кременеччина у першій світовій війні

Написав Administrator

Вівторок, 27 грудня 2011, 11:43 -

Відчувалася і турбота австрійського командування про продовольче забезпечення своїх солдатів. «В австрійських окопах пляшки з-під мінеральної води, консервні коробки. До другої лінії підходила вузькоколейна дорога, по якій підвозилися припаси, спорядження та продовольство.»[19]

Для освітлення своїх бліндажів та бункерів австро-угорці ставили електростанції, до яких підводили вузькоколейні залізні дороги(одна із таких доріг тягнулася від Почаєва до хутора Веселе).

Зима 1915/1916 років була теплою, сніг упав лише на початку, а всю іншу пору стояло болото.[27]

Не дивлячись на позиційний характер війни, ворожі сторони намагалися вибити супротивника із його позицій, у висліді чого відбувалися локальні бої. «22 березня ... в районі Сапанова, противник зірвав перед нашими окопами 2 горна(горн – підкоп до ворожих окопів з подальшим підривом вибухівки з метою знищити ворога і захопити його позиції), але не був у стані захопити утвореними воронками. 6 квітня ... в районі північного-заходу від Кременця ... противником зірвано кілька горнів.» [10]

Береги Ікви являли собою болотисту місцевість, тому російські солдати в заставу відправлялися з мішками піску, так як окопатися було неможливо. [27]

На кінець травня 1916 року російське командування спланувало широмасштабний наступ по всій лінії фронту. Розташування військових підрозділів російської та айстро-угорської армій напередодні Брусилівського прориву у травні 1916р.

Основна роль надавалася Західному фронту, а війська Південно-Західного фронту мали за рахунок активних дій не допустити перекидання австро-німецьких військ на основний

напряму наступу росіян. Основним завданням 11-ї армії, яка займала фронт від Дубна до Тернополя, було завдяки активним наступальним діям не допустити перекидання австро-німецьких частин на інші ділянки фронту, куди завдавався основний удар російської армії в межах Південно - західного фронту – Луцьк.

На правому фланзі 11-ї розташовувався 17-й армійський корпус, утримуючи свої позиції по східному березі ріки Іква від села Колки до Попівців. Основним завданням корпусу було енергійними самостійними наступальними діями не допустити перекидання частин ворога на інші ділянки фронту, а атакою ударної групи корпусу в районі села Сапанів притягнути на себе резерви противника.[1]

До складу 17-го корпусу російської армії входили 3-я піхотна дивізія: 9-й Інгермландський, 10-й Інгермландський, 11-й Псковський, 12-й Великолуцький піхотні полки, 3-я артилерійська, 3-я паркова артилерійська бригади, 127-а та 128-а кулеметні бригади Кольта; 35-а піхотна дивізія: 137-й Ніжинський, 138-й Волховський, 139-й Мокшанський, 140-й За райський піхотні полки, 35-а артилерійська, 35-а паркова артилерійська бригади, 129-а та 130-а кулеметні бригади Кольта. При корпусі знаходилися 42-й Донський козацький полк, 9-а особлива козака сотня, 1-й Сибірський гірський артилерійський, 1-й сибірський гірський парковий артилерійський дивізіони, два окремих роти протиаеропланної артилерії, 17-й мортирний артилерійський, 17-й мортирний парковий артилерійський дивізіони, 17-й саперний батальйон, корпусне радіотелеграфне відділення. Всього в корпусі 32 батальйони, 7 сотень, 625 офіцерів, штиків: у строєних ротах – 26619, в командах – 2753, шабель – 692, кулеметів – 116, гармат: легких – 72, гірських – 16, мортир – 11.

Проти нього австрійці мали 25-у і 46-у піхотні дивізії, 7-у кавалерійську дивізію, 1 л. бригаду й у резерві 11-у піхотну дивізію.

На лівому фланзі від Попілець до Янківця на ріці Серет розташовувався 7-й армійський корпус.

Початок російського наступу розпочався 22 травня(4 червня). Йому передувала потужна артилерійська підготовка, яка на фронті 11-ї армії сягала 9-10 годин.

Кременеччина у першій світовій війні

Написав Administrator

Вівторок, 27 грудня 2011, 11:43 -

В 14 год 22 травня(4 червня) 17-й корпус росіян атакував австрійців і до 17 год прорвав і захопив три лінії окопів біля Сапанова, взявши в полон декілька десятків офіцерів, понад 2800 солдатів, кулемети, бомбомети і 3500 гвинтівок.[1]

Так описує перебіг подій учасник наступу: «Прийшли в Сапанів на світанку. Батальйони командири були попереджені про початок наступу зразу ж за ураганим вогнем, який мав розпочатися в третій годині та закінчитися о п'ятій. Телефоністам довелося багато попрацювати, встановлювати телефонний зв'язок командирів батальйонів з ротними командирами. ...

Рівно о третій годині почався артилерійський обстріл. Стріляли так, як ще ніколи за час війни ми не чули. Артилерійські снаряди летіли буквально зі всіх сторін. Окопи австрійців проти третього батальйону за годину були буквально засипані землею. Дротяні загородження розбиті до основи. Розпочатий було австрійцями проти третього батальйону рушничний та кулеметний вогонь припинився за яких пів години. Дев'ята і дванадцята рота до п'яти годин ранку уже була в австрійських окопах. ... в австрійських окопах вони не зустріли жодного опору. Австрійські офіцери та солдати не були готові до такої потужної атаки з нашої сторони та такого потужного артилерійського обстрілу. Австрійці, вжавшись в землю на дні окопів, при появі росіян зразу здавалися. Через кілька годин величезні натовпи австрійських солдатів потягнулися в наш тил. Захоплена маса кулеметів!

Після захоплення першої лінії окопів артилерія перенесла свій вогонь на другу. Австрійська артилерія в свою чергу почала сильний обстріл сапанівської позиції. Снаряди рвалися навколо землянки польового штабу. ...

До дев'ятої ранку було покінчено з окопами другої лінії, де захоплено багато траншейних гармат, бомбометів, мінометів та кулеметів. Полонених звідти волокли на протязі кількох годин.

Після захоплення другої лінії окопів вогонь зі сторони австрійців припинився і наші солдати отримали передишку.

...

До першої години дня наш полк був зайнятий підрахунком втрат, трофеїв, знайомством з австрійськими окопами, а після наша артилерія знову відкрила вогонь – по третій позиції австрійців, яка проходила коло Верби.

З третьою лінією прийшлося повозитися, так як артилерійський вогонь став слабшим ніж вранці. Важкі гармати перенесли свій вогонь на артилерійські батареї, що знаходилися за третьою лінією. До вечора наша артилерія заставила замовкнути артилерію австрійців, після чого перенесла свій вогонь на окопи, і незабаром вони опинилися в наших руках. Полонених гнали видимо-невидимо. Думаю, не менше десяти тисяч.»[19]

Прорив російськими військами австрійських позицій в районі Сапанова отримав назву «Сапанівський прорив».

Значний успіх наступу першого дня був пов'язаний із безпосередньою участю та керівництвом операцією офіцерів, що припинилося на другий день, коли вони повернулися до управління ротами та батальйонами з тилу через ординарців.[19]

Командування 11-ї армії використовує цей сприятливий момент і перекидає в даний район свій резерв – Заамурську кінну дивізію із завданням розвивати прорив і діяти в тилу супротивника. У зв'язку з цим 3-я піхотна дивізія вирішила закріпити за собою захоплений район і чекати прибуття кінної дивізії. Це призвело до втрати часу та ініціативи.

З 26 травня, після тривкого опору австрійських військ, які змогли навести ряди в своїх лавах, опір противника на ріці Іква росіяни ламають: «11 армія, 17 корпус, близько 6 годин оборона противника була зломлена і він відійшов від Турії до Онишківець, затримуючись поки в Турійському лісі. Після 12 години противник після сильного артилерійського вогню три рази переходив у контратаку на висоту 109,4 біля Сапанівчика і висоту 120, при чому на третій раз йому вдалося зім'яти дві наші роти на висоті 109,4 та оволодіти нею, командир 10 полку привівши в порядок розстроєні частини перейшов у контратаку, відкинув противника, захопивши при цьому більше 500 полонених. Розладнані залишки ворога втекли до Онишківець в повному безладі, ворожа артилерія бачачи втечу своєї піхоти знялися з позицій на рисях відійшли, за ними в різних напрямках потягнулися обози.»

31 травня росіяни відкидають австрійські війська за ріку Пляшева. Суперечливі розпорядження командування 11-ї армії призвели до припинення наступу та організованого відступу австрійців за ріки Ситенька і Слонівка.

Після відбиття контрударів австро-німецьких військ, 11-а армія відкидає (8)21 червня противника до лінії Шклінь, Голятин, Острів, р. Слонівка, Радивилів, Крутнів, Янківці.[1]

В ході переслідування відступаючого ворога «відзначилася» «дика дивізія», яка була сформована із кавказьких горців. На підступах до Радивилова її воїни перерубали кілька сотень австро-угорських солдатів, які здалися в полон.[19]

Після того, коли стало зрозуміти, що всупереч планам основний успіх російським військам припав на Південно-Західний фронт(цей наступ відомий під назвою «Брусиловський прорив»), Верховна Ставка перенесла основний удар саме сюди. У липні 11-а армія захопила Броди. Фронт залишив Кременеччину.[1]

У 1916 році в ході мобілізації були сформовані піхотні дивізії третьої черги: у складі 127-ї піхотної дивізії – 506-й Почаївський піхотний полк, 156-ї піхотної дивізії – 622-й Сапанівський піхотний полк, 173-ї піхотної дивізії – 690-й Горинський піхотний полк.

Взимку 1916/1917рр. створені низькоякісні дивізії четвертої черги, з них 620-й піхотний полк Новоолексинецький у складі 156-ї піхотної дивізії XVII корпусу.[15]

Після Брусиловського прориву військові дії територію кременецького повіту в ході першої світової війни більше практично не зачіпали. Під час червневого наступу російських військ у 1917 році основні події відбувалися на південь від Кременеччини і розпочалися зі Зборівської битви 18-19 червня, в ході якої росіяни здобули перемогу. Але в умовах масових мітингів в армії цей успіх не отримав розвитку. Основний удар росіяни нанесли в район Галича – Калуша, який зуміли захопити 28 червня. Але російська армія розвалювалася. Починаючи з 8 липня 11-а армія стрімко почала самовільно відступати, чим оголила фланги своїх сусідів. Австро-німецькі війська перейшли у контрнаступ, в ході якого повернули всі втрачені за червень території.[13] Виникла загроза нової окупації

території Кременеччини австро-німецькими військами, але останні припинили наступи. У Російській імперії проходила революція: російські солдати не воювали, а більше переймалися проблемами свого майбутнього, проводячи час у мітингах та демонстраціях.

Становище міста та повіту

1915/1916 роки, на протязі яких на Кременеччині точилися військові дії, принесли масові руйнування. Рапорт помічника начальника Волинського жандармського управління від 8.06.1916р. подає таку інформацію: «1. Містечко Бережці зруйноване, всі селянські та єврейські подвір'я, маєток графині Морстин, замок, винокурня, фільварок, всі житлові та холодні будівлі графського маєтку, казарми 2-го ескадрону 11-го Римського драгунського полку, церква, прибудови при ній, однокласне народне училище. У противника в полоні залишалося три чоловіки та дві жінки, які при відступі противника залишилися(очевидно, це були люди, які з певних причин не були евакуйовані російською владою влітку 1915 року – прим.).

2. Малі Бережці – знищені всі селянські подвір'я, в полоні у ворога був один чоловік, який тепер живе у бережцях.

3. Хутір Тарнобір ,... знищений лісопильний завод, паровий млин, який належав графині Морстин, та всі 13 селянських подвір'я.

4. Хутори Божа Гора, Готівка, Града ... всі знищені. В цих хуторах в полоні знаходиться п'ять чоловіків, дві жінки, четверо дітей, які проживали на цих землях.

5. Село Гаї та приналежні до нього хутори хмелики, Ковалики. Петруки, Олексюки, Тригуби, Мисбки, Дирини – зруйновані всі двори.

6. Село Савчиці – все зруйновано.» [23]

Слід відмітити, що основні руйнування відбулися в ході відступу російської армії у 1915 році та під час безпосередніх військових дій.

Стосовно австрійців, то усі відзначають їх надзвичайну господарність.

«За Малим Сапанівчиком ... зустрічалися споруди. Зведені австрійцями за період перебування. Вузькоколіїні дороги, копанки, городи з посівами різноманітних овочів – все свідчило про надзвичайну увагу австрійців до свого тилу.

... я не помічав варварського відношення до місцевих природних цінностей. ... австрійці ... не здійснювали яких-небудь киячухся в очі руйнувань. Швидше можна помітити велику господарську роботу, яку веде добрий господар у своєму маєткові.»[19]

Після вступу росіян у Почаїв, архієпископ Волинський Євлогій, відвідавши Свято-Успенську лавру, відмічав, що амі споруди підтримувалися в порядку. Була проведена електрика та водопровід. В навколишніх селах споруджені палісади. Хоча в релігійному плані австрійці вели себе досить грубо. В Свято - Успенському храмі австрійці і поставили свій престол та почали служити месси. Зимовий(трапезний) храм перетворили в кінотеатр. З церкви при архієрейському будинку викинули іконостас та відкрили «кантіну» - офіцерський ресторан.

[7]

В загальному навіть самі росіяни відзначали досить стримане та невороже ставлення австрійців до місцевого населення, що видно із розмови російського офіцера із місцевою жителькою, яка пережила австрійську окупацію.

«- Ми хочемо у вас спитати, - продовжував Попов, - правда це, що австрійці з вами погано поводитися?»

- Звичайно правда. Що чекати від них хорошого. Коня забрали, корову одну забрали, жита половину забрали. Діда з возом забрали вже як два місяці, а все нема...

Кременеччина у першій світовій війні

Написав Administrator

Вівторок, 27 грудня 2011, 11:43 -

- Але коня, корову жито і росіяни беруть, - замітив я.

- Це вірно, але то свої брали, а то австріяки.

...

- Раді ви росіянам?

-Як не радіти, мій чоловік в армії, може прийде, якщо живий ще.

...

- А ось ми чули, що там де австрійці з'являються, вони зараз же дівчат і жінок женуть в баню, а потім до себе спати тягнуть.

- Е ні, у нас такого не було.

- Може це в інших місцях було?

- Не знаю як в інших місцях, а у нас були досить ввічливі стояли. Якщо яка жінка сама захоче, то їй нічого не зробиш, а щоб силою та щити, так такого не було.»

Одночасно цей же офіцер відмічає негідну поведінку своїх товаришів на «визволених» територіях, які пограбували жителів Радивилова, попередньо виселивши їх з міста у

Кременеччина у першій світовій війні

Написав Administrator

Вівторок, 27 грудня 2011, 11:43 -

зв'язку із загрозою військових дій. Офіцери споряджали цілі кінні валки з награбованим добром до Тули.[19]

Не «відстали» від військових і цивільні - кременчани, які зразу ж після сапанівського прориву почали мародерство серед мертвих австрійців: роздягали, роззували... Лише коли трупи почали смердіти, військові позганяли навколишніх селян і наказали покійних закидати землю.

Взагалі відношення російських вояків до місцевих жителів було неоднозначним. Особливу небезпеку для кременчан становили донські козаки. «Донські козаки – це був народ грубий, хижий, свавільний і не дуже помилюся, коли скажу, що в повній мірі дикий. У них, там, в степах Донеччини, були свої звичаї і нігде не писані закони, розгул, жорстокість... Тоді, отут, коли на заході ревіли гармати та тріскотіли кулемети, козаки гуляли і сіяли розпусту.»

Все таки переважна частина російських солдат ставилася до місцевих жителів із розумінням. Багато їх розташовувалося на квартирах у місті; перебуваючи на «постої» вони ділилися продуктами харчування із господарями. Та і на «полкову» кухню по селах часто допускалися цивільні, отримуючи там ті обіди, які готувалися солдатам.

Становище самих солдатів різних полків російської армії також було різним. В районі села Мала Андруга розташовувалися 11-й Псковський та 42-й Якутський піхотний полки, котрі змінювали один одного на позиції. «Відчувалася велика відмінність у їх становищі. Солдати Псковського полку були бідні, обдерті, голодні(видно їх начальство відзначалося казнокрадством). Протилежними їм були солдати Якутського полку: ситі, підібрані, рослі, справжні богатирі. Годували їх вдосталь, «суп» варили з м'ясом.»

Перед Різдом солдатам приходили посилки-подарунки, які перед тим переполовинювалися офіцерами. Пізніше вони роздавалися солдатам у формі розігрування фантиків.

Траплялися випадки, коли в умовах швидкої зміни лінії фронту сільські діти раптово опинилися по різні лінії фронту з батьками: якщо по ту сторону фронту у них не було рідних опіку над ними брали солдати.[5]

Так як Кременець опинився також в зоні бойових дій вся територія від фронту і до колишнього управління військового начальника(тепер АТК) була відведена до бойової смуги з виселенням усіх мешканців у центр міста.

З наближенням лінії фронту пов'язана одна цікава історія. У приміщеннях ферментаційно-тютюнового заводу до першої світової війни 1914р. знаходився спиртово-розливний завод «Монопол». Туди спирт довозили, де його розбавляли, розливали по пляшках і відправляли на продаж.

Коли почав фронт наближатися до Кременця, увесь спирт і горілку зі складів вилили на подвір'ї «Монополу» та вулиці, де ця горілка кілька днів стояла калюжами. Охоче до цього напою цивільне населення і солдати довгий час шукали калюж і біля тої, ще була горілка, все соломкою випивали.

[27]

Неодноразово ворог обстрілював околиці Кременця, на західних окраїнах міста були зруйновані казарми 42-го Якутського полку та приміщення залізничного вокзалу. Місто австрійці бомбардували з повітря. Бомби, що ворог кидав з літаків, не завжди рвалися.

Промисловість міста практично припинила своє існування. Частина підприємств евакуювалися, наприклад завод Овадіса в Лубни, інші зменшили виробництво через мобілізацію робітників, інші частина робітників стали займатися дрібною торгівлею. Виробництво в місті зосередилося в дрібних ремісничих майстернях.

[4]

У зв'язку із тим, що у Кременець прибувала значна частина військовослужбовців та службовців, було запроваджено їх обов'язкову реєстрацію, з метою плановою їх розміщення на квартирах.[22]

Так як значних господарських руйнувань населення міста та повіту отримало від російських військ, окремим указом було передбачено надання потерпілим грошової компенсації. З квітня 1916 року у Волинській губернії діяла Ліквідаційна комісія по

Кременеччина у першій світовій війні

Написав Administrator

Вівторок, 27 грудня 2011, 11:43 -

справах колишніх 3, 4, 5 та 7 будівельних партій по укріпленню тилових позицій південно-Західного фронту. До неї подавалися заяви про претензії до державної казни про неотримання заробітної плати за окопні роботи та компенсація казною збитків, спричинених окопними спорудами чи за вирубку лісу. Діяла до 1 листопада 1916 року.

Передбачалася компенсація населенню за втрати, які вона понесла внаслідок військових дій та будівництва інженерно-захисних споруд:

А) за скошені та знищені посіви надавалася компенсація у розмірі $\frac{1}{4}$ частини суми з польових повітових казначейств. Розмір збитків визначався волосним старшиною при участі двох уповноважених, свідчення яких надавалися предводителю дворянства та замінювалися на квитанцію;

Б) за вирубані ліси для військово - дорожніх робіт, лісові матеріали для облаштування окопів заява подавалася виконавцям цих робіт;

В) за вирубані ліси, знищені будинки заява подавалася на ім'я військових корпусів, які видавали відповідну квитанцію.

Наголошувалося, що компенсації належать ті збитки, які були завдані за наказом російської військової влади, а на решту випадків воно не поширюється.[17]

Війна призвела до значної дорожнечі продуктів харчування та «мануфактури». Щоб якимось чином врегулювати ситуацію були запроваджені тверді ціни на деякі продукти на літо 1916 року. Так пуд пшеничної муки вартував 3р. 15к., пуд хліба пшеничного – 2р.20к., пуд свинини – 14р., фунт сала – 50к., курка жива – 1р., фунт масла – 65к., пуд солі – 1р. 20к., пуд цукру – 6р. 50к., пуд картоплі – 35к. Також встановили і мінімальну платню: різноробочого в день – 1р., жінки – 80к., підліток – 50к., робітник з конем – 2р. 50к., з двома кіньми – 3р. 50к.

[28]

Суспільно-політичне життя у Кременці в період війни переживало застій. На 1914 рік

Кременеччина у першій світовій війні

Написав Administrator

Вівторок, 27 грудня 2011, 11:43 -

найпотужнішими структурами серед робітників Кременця були профспілки, найбільшим з яких був профсоюз шевців. Вони організували вечірні робітничі кружки по ліквідації неграмотності серед робітників. Саме через роботу цих кружків проводилися бесіди на політичні теми, поширювалася нелегальна література та листівки. [3]

Більшовицької організації чи окремих більшовиків у місті не було. Серед деякої частини робітників мали вплив існуючі тоді партії: «Бунд», «Пайалейціон». Крім того, існувала ще Сіоністська партія, яка виражала інтереси єврейської націоналістичної буржуазії і єврейського духовенства. Вони були в цей час уже пов'язані з американською єврейською буржуазією, від якої отримували подачки і купляли в Палестині у арабів ділянки землі для заселення євреїв. Вони проявляли надзвичайну активність, намагаючись поширити свій вплив і на робітників.»

У період 1915 – 1916 років існували проблеми із громадською роботою, так як місто мало прифронтовий статус: було заборонені збори, введено комендантську годину. Хоча збори відбувалися нелегально в горах, лісах, конспіративних квартирах.[4]

Таким чином Кременеччина у період 1914-1916рр. пережила всі невзгоди першої світової війни: військові дії, руйнування та смерть, мобілізацію та окупацію, зміну окупаційних режимів. У всіх цих подіях місцеве населення, як і весь український народ, було пасивним елементом, ставши заручником політичної гри провідних держав світу. Та уже з 1917 рік радикально змінив ситуацію, висунувши на перший план явища політичного, а не військового характеру.